

Marcel Courthiade

RROMANI : O LIMBĂ SĂRACĂ ȘI GOALĂ?

« *Limba noastră [este] atât de săracă, atât de goală încât nevoiește podoabele și penele celorlalte* ». Joachim du Bellay (1522-1560) referitor la limba... franceză (In: Défense et illustration de la langue française)

« *A realiza liberare [unui popor] fără a-i restitui cultura sa colectivă pare a fi [...] un neajuns insuportabil; a-i restitui cultura fără limba lui de bază – o absurditate* ». Albert Memmi.

« *Oamenii ăia pe cine îi am crezut incuși pentru că nu aveau scrisul lor au elaborat un mod nou de a fi pe lumea, au explorat un alt versant al posibililor de a fi uman* ». Véronique Schiltz (despre Sciții)

Eșecul celor cincizeci de ani de politici sociale și asistențiale aplicate Rromilor : iată bilanțul greu al greșei radicale care a consistat la tratarea unui popor european ca "al vântului jucăria, al lumii deșeu" – cum scria Rajko Đurić, unu dintre principalii poeți rromi (în "Fără casă, fără murmânt", 1990). În această neînțelegere destrugătoare care funcționează ca un cerc vicios și le refuză interesatilor autonomia, responsabilitatea și egalitatea, putem constata că limba rromani, sau mai de grabă negarea ei, a lut un rol capital. Într-adevăr, recunoașterea limbii este pârgă care poate strămuta percepția publică despre Rromii din negativul câtorva categorii (a)sociale cu tot cortegiul lor de tare în pozitivul unei identități naționale cu toate comorile patrimoniului ei, și viceversa.

Limba rromani la etapa actuală în Europa.

Conform rețelei europene Mercator¹ cu privire la limbi, se consideră că în Europa sunt mai mult de 9 milioane de vorbitori de limbă rromani (din cele zece sau douăsprezece milioane de Rromi în sensul lat, adică împreună cu kalé și sinté). O estimare între șapte și opt milioane pare a fi mai realistă². Trebuie de precizat faptul că limba rromani în sensul strict (*rromani čhib*) face parte din patrimoniul rromilor propriu-ziși, adică al celor care singuri se definesc ca "Rromi" – aceștia constituind 85% din populația totală. Dintre alte 15% din populația Rromilor, trei sferturi au pierdut în mod colectiv limba rromani din cauza persecuțiilor istorice; este cazul unui milion de gitani iberici sau kalés care nu recurg decât ocazional la câteva zeci de cuvinte de origine rromani în timpul convorbirilor realizate în catalană sau spaniolă, dar și al Rromilor britanici acolo numiți *Gypsies*, care dispun de un vocabular încă mai limitat. Acest tip de grai este cunoscut cu numele de *paggerdialect*. În final, ultimele 3 sau 4% de Rromi vorbesc forme diverse fiind puternic influențate de către limbile majoritare (germana, alsaciana, italiana, finlandeza etc.), și variantele lor, numite *periferice*, nu sunt deloc ușoare de înțeles nici ele de locuitorii rromi. Anume acestui ultim grup aparțin *sinté*

¹ Raport P. Bakker din 2001 pentru CIEMEN (Barcelona).

² Limbile din Europa și regiunea mediteraneană (Univ. din Montpellier); Geolingvistic Handbook autorul căreia e Erik V. Gunnemark, Gothenburg 1991.

(numiți uneori în Franța *Manouches*). Dincolo de statistice totuși, fiecare poate observa că din metrourile pariziane până în văile din Prekmurje slovene și din mijlocul businessmenilor rromi din Polonia până în teatrele balcanice, limba e plină de viață cu creativitate, pitoresc, humor și poezie de la cotidianul local până la întâlnirile între Rromii din țări diferite.

Structura dialectală a limbii rromani propriu-zise (a celor 85%)

Una dintre confuziile cele mai răspândite și încăpăținate despre limba rromani e "spargerea ei într-o mulțime de dialecte". Bineînțeles, vorba "dialect" e luată aici nu în sensul lui științific dar cu valoarea populară care avea în secolul al XIX-lea cu o nuanță de sălbăcie neliniștitoare, adică cu conotații condescendente de tip colonial, iar realitatea e mult mai simplă: Rromii care cunosc bine graiul lor matern ajung repede la o comunicare bună, iar cei care l-au uitat nu ajung – aceasta nu e deloc specific pentru limba rromani.

Dintr-o perspectivă stric dialectologică, limba se scindează în două « superdialecte » (numiți O și E), care nu se disting între ele decât la nivelul unor două forme de conjugare la timpul trecut, pluralul articolului și câteva lexeme. Aceste elemente nu împiedică comunicarea. În plus, o evoluție fonetică sistematică, numită mutația, separă la rândul ei fiecare superdialect în două grupuri de variante dialectale: cele care s-au supus mutației și cele care au rămas intacte, constituind în așa fel patru dialecte. Ca și cum ai spune că aceste diferențe nu împiedică înțelegerea reciprocă, chiar dacă i se mai adaugă specificitățile localnice de pronunție, pe care urechea învață uimitor de repede să le « filtreze » pentru a extrage din lanțul sonor mesajul pertinent. De fapt, înțelegerea orală, care este un fenomen natural și înăscut, dispune de un sistem de « filtre » pentru restabilirea mesajelor deformate de particularitățile dialectale sau de defectele de pronunție (unui copil mic, unui bătrân), ceea ce nu se întâmplă la înțelegerea scrisă (lectura), aceasta fiind o activitate artificială. Diferențele între varietățile dialectale provin totuși dintr-o pierdere progresivă a moștenirii lingvistice indiene produsă de-a lungul istoriei. Cum s-a întâmplat ? Bineînțeles din cauza traumatismelor suportate în timpul deportării protorromilor din India de nord în Afganistan și Horasan (Iran) și mai târziu în timpul mișcării lor din Iran până în Asia mică și Europa. Pierderea mijlocului lor social, cultural și spiritual din India de nord, ca și descoperirea unei realități cu totul diferite au pricinuit niște restructurări non constructive în domeniul lingvistic. Pe deasupra, de la sosirea lor în Balcani, Rromii, totuși moștenitori a unei culturi considerabile din India, deseori au fost respinși în jurul populațiilor celor mai înapoiate și celor mai refractare față de cultura lor, fapt ce a dus la o pierdere calitativă severă a limbii lor, adesea redusă doar la nivelul graiurilor localnice inculte. Începând cu secolul XIX, limbile balcanice autohtone au evoluat și s-au îmbogățit, cel puțin printre elitele locale, în timp ce limba rromani a rămas la același nivel, cu aripi taiate. Atitudinile disprețuitoare și chiar dușmănoase a puterilor locale și crearea acestui decalaj au făcut să apară la numeroși locuitori, mai ales la cei din mediile urbane, un fel de desconsiderare față de limba lor strămoșească rromani, contrastând cu mândrie că ei sunt Rromi. Aceasta contribuie până astăzi la uitarea progresivă a vocabularului, mai ales a celui care era relativ la realitățile concrete, astăzi dispărute în viața urbană modernă, dar și la neglijarea exprimării ale sentimentelor și stărilor afective – mai puțin discutate în zilele noastre decât tehnica și consumația. Bineînțeles că lacunele au fost compensate cu împrumuturile din limbile locale, din ce în ce mai numeroase în rromani – și care diferă bineînțeles dintr-o țară la altă.

Răspunsurile cercetătorilor rromi

Începând cu secolul al XIX-lea, observatorii au recunoscut principiul profund de unitate pe care se bazează toate varietățile de forme, în aparență foarte numeroase. Deja în 1882, filologul polonez Anton Kalina, în prefața gramaticii sale publicată la Poznań, descrie limba rromani «ca ună, omogenă, posedând aceleași drepturi ca toate celelalte. Este de datoria

științei, scria el, de a cunoaște această limbă cu tot specificul ei, de a extrage din toate dialectele fondul comun, de a curăța metalul pur de orice aliaj pe care l-a acumulat ». Din păcate, chemarea lui a rămas aproape un secol întreg fără ecou, dar în 1971 primul Congres mondial al Rromilor (reunit la Londra) a hotărât că "toate dialecte rromani sunt egale, dar avem nevoie de o formă comună pentru a ne înțelege în cadrul conferințelor internaționale și în formă scrisă". Mai târziu, o rețea de cam douăzeci de profesioniști rromi au elaborat o grafie cu bază latină care permite tuturor vorbitorilor de a scrie într-un mod aproape unic și ușor de înțeles pentru toți. Ei s-au bazat pe decizia privitor la egalitatea în drepturi și demnitatea diferitelor varietăți rromani, proclamată de către primul Congres mondial al Rromilor din anul 1971 și au hotărât un sistem grafic care asigură fiecărui vorbitor scrierea în conformitate cu propriul său stil de vorbire. Asigură de asemenea lectura și înțelegerea oricărui text scris, care aparține oricărei alte varietăți. Cum s-a menționat mai sus, «filtrul » ce funcționează la înțelegerea reciprocă orală lipsește în timpul lecturii, operație ce constituie un act artificial, la fel ca și scrierea. Deci, deja în momentul elaborării grafiei și scrierii, trebuie de găsit pentru un anumit sunet aceea literă care va oferi receptorului o lectură facilă, adică care poate să înzestreze cu o formă grafică unică diversele pronunții localnice. Această grafie adoptată de către Congresul mondial al Rromilor în anul 1990 este folosită în aproape zece țări. Ea este chiar oficială în România unde în fiecare an 26.000 de elevi învață în limba rromani maternă. Principul unei grafii unice cu posibilitatea pentru fiecare de a citi și pronunța conform varietății sale materne poate să pară dificilă în teorie, dar e foarte ușor în practică pentru cel care îl folosește, deoarece el nu simte nevoia de a asimila întreg sistemul polilectal, dar numai relația directă între scrisul comun și dialectul său familial, cum o arată exemplul de mai jos: După sistemul rromani comun, cuvântul **kerdām** « noi am făcut » se citește cu ajutorul a două reguli independente una de alta, și anume:

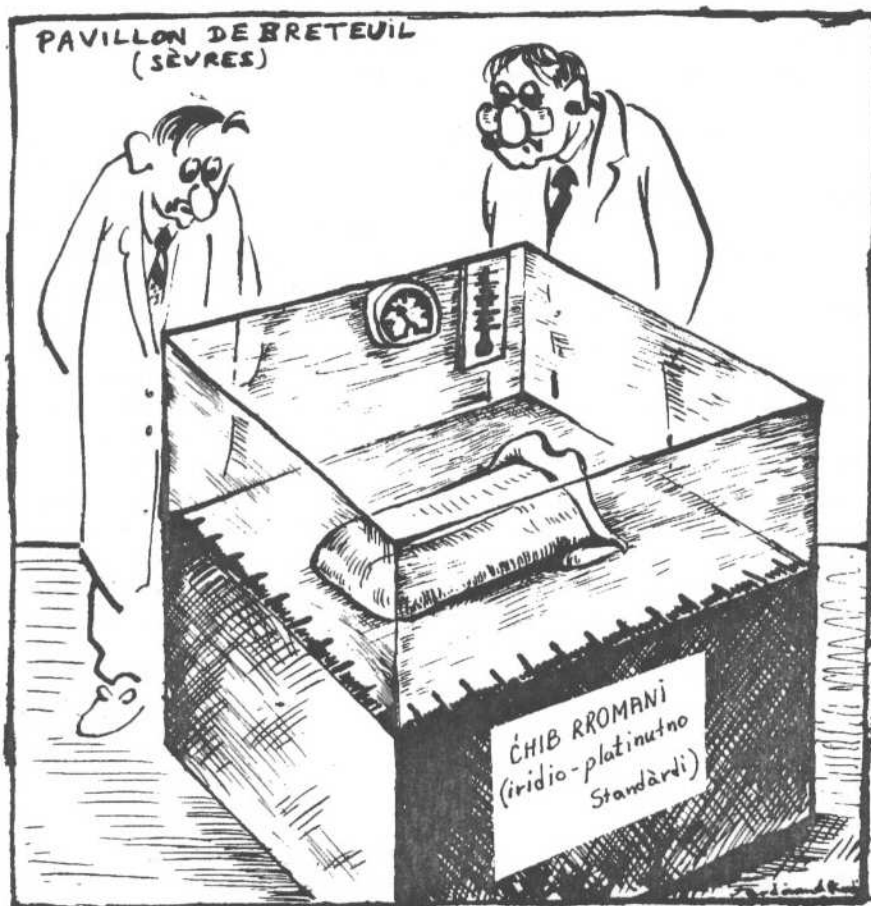
- 1) în fața la **e**, dorsala **k** poate sau nu să se palatalizeze în [k], [ć] sau [č] ; în cazul de nepalatalizare, vocala e poate să se schimbe în ě [ǎ].
- 2) grupul **d** + vocala preiotizată (care începe cu un **i** mic [ia] și scrisă cu accentul inflex ca **ǎ**) poate sau nu să se transforme în [d'a], [d'za], [g'a] ou [ya]; există, mai ales în România, pronunția [ea].

Așa scrierea unică **kerdām** poate fi pronunțată în 32 de variante potențiale (dintre care majoritatea există cu adevărat).

	ker~ (sau kër~)	ker~	čer~	čer~
~dyam	kerdyam	kerdyam	čerdyam	čerdyam
~d'am	kerd'am	kerd'am	čerd'am	čerd'am
~deam	kerdeam	kerdeam	čerdeam	čerdeam
~džam	kerdžam	kerdžam	čerdžam	čerdžam
~gyam	kergyam	kergyam	čergyam	čergyam
~zam	kerzam	kerzam	čerzam	čerzam
Ø~ya	keryam	keryam	čeryam	čeryam
și în variantele fără preiotizare:				
kerdam	kerdam	kerdam	čerdam	čerdam

Nimeni nu are nevoie să învețe totalitatea a 32 de forme, este necesar de a cunoaște doar corespondența dintre propria sa varietate și scrierea comună, spre exemplu coloana 1 rândul 1 e pentru Cerhàris din Ungaria [kerdyam], coloana 2 rândul 6 se potrivește la Kalajzie (Spoitori) din Kumanovo [kerzam], coloana 4 rândul 4 se potrivește la Thare Gone din Prishtina [čerdžam] sau coloana 4 rândul de jos la Xoraxaja din Italia (între alți).

În ceea ce privește lacunele de vocabular, este important de a repune în circulația largă întreg patrimoniu lexical încă păstrat pe alocuri pentru a nu-i da uitării definitive, recurgând la strategiile pedagogice cele mai eficace și la o creație literară dinamică; în particular e necesar să se acorde o atenție deosebită cuvintelor ce se referă la realitățile din zilele noastre. Nu în ultimul rând, se recomandă folosirea figurată a cuvintelor vechi. Pentru anumite noțiuni de bază unde « cuvântul lipsește » neologia este indispensabilă. Locuitorii trebuie să accepte anumite cuvinte străine pentru așa-zisele realități moderne, fără să credă totuși în același timp că tehnicile, administrația și consumația sunt *nec plus ultra* pentru civilizația și comunicarea umană sau că limba care nu are vocabularul corespunzător nu este în esența sa limbă. E necesar de asemenea să accepte introducerea unui vocabular exotic sau arcaic din alte limbi, pentru a desemna când e nevoie realitățile corespunzătoare : **koala, èfa, bhakti, nirvâna, clacă, krepostno, remulâda, pikalili, cunâmi, bar-micva, korma, dolmâva** fără a spune că "în limba noastră nu avem astfel de cuvânt"... O atitudine asemănătoare e o moștenire din contactele cu populațiile rurale închise în microcosmul lor dar poate se duca o limbă de cultură ca rromani la distrugere.

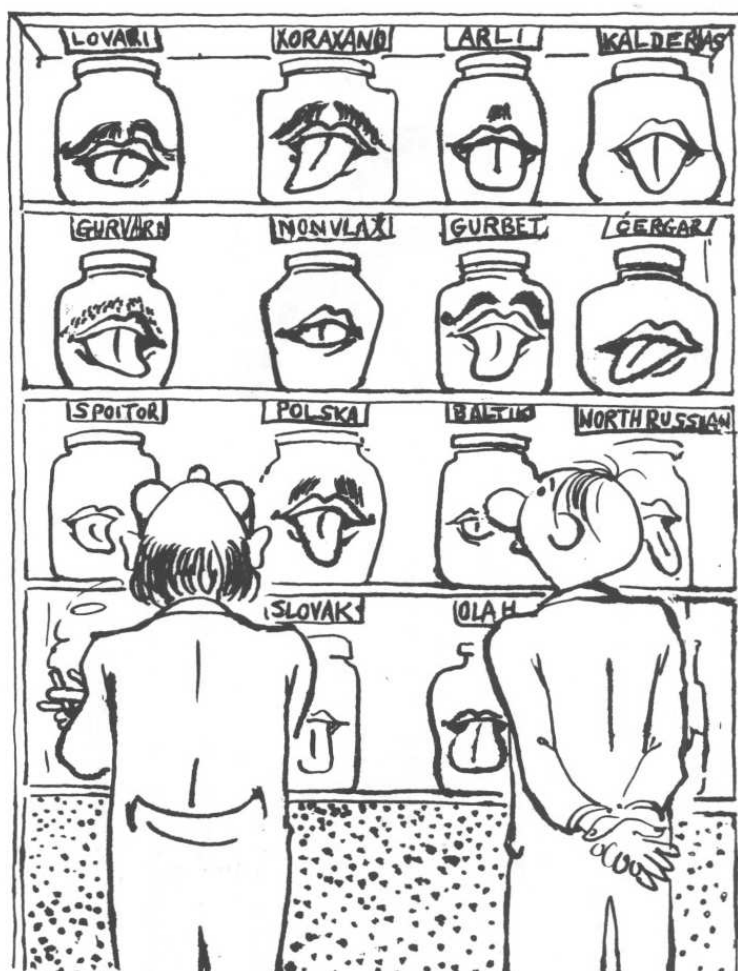

Sar khetano standârdi, amen na kamas jekh çhib bi variacienço ta unifòrmo, phandini anda jekh modèlo ta stop. Na kamas ni jekh vitrina bute ulavde çhibênqiri, save peren an-i izolàcia thaj kotar-i izolàcia an-o meripe.

Ca standard comun, noi nu dorim o limbă fără variații și uniformă, fidelă unui model, punct final. Cu atât mai mult nu dorim o vitrină cu limbi numeroase separate care cad în izolare și din izolare în moarte.

Toate aceste întrebări sunt de acum încolo bine definite din punct de vedere strict lingvistic și răspunsurile aduse consolidează principiul de respect față de diverse varietăți de rromani,

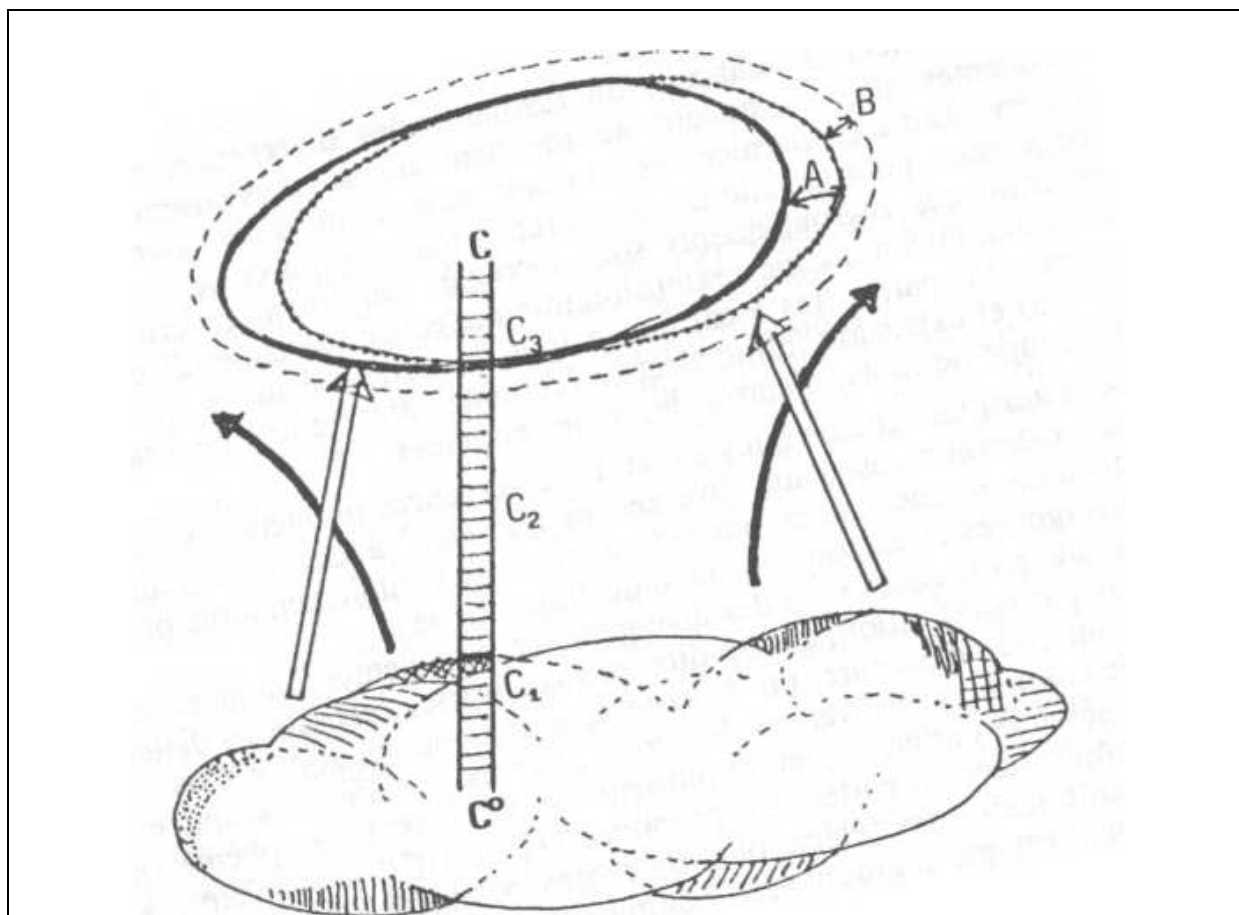
chiar dacă anumite puteri locale, și mai ales în țările de cultură germană și scandinavă, înțeleg cu greu că un standard poate să fie flexibil și respectuos în ceea ce privește diferențele, în măsura în care înțelegerea nu este amenințată. În același timp, sistemul ales la Varșovia a respins din start, pe de o parte, impunerea autoritară a unei norme unice și rigide, care ar înlocui varietățile existente [fig. 1 sus] și pe de altă parte separarea dialectelor diverse în entități (limbi) distincte, fiecare având o grafie diferită și un vocabular foarte restrins [fig. 2 jos].

Dimpotrivă, scrierea comună permite respectarea mai multor pronunții, vocabularul rromani a patru dialecte fiind integrat în limba zisă “a reuniunii”¹, în care orice locuitor poate să aleagă potrivit circumstanțelor comunicării sale o formă de limbă sau alta, mai apropiată de vorbirea sa natală (de exemplu în poezia) sau mai apropiată de limba comună (dacă scrie un text de tip științific sau enciclopedic), după cum am văzut, aceasta fiind flexibilă; anumite forme de creație literară preferă prima variantă și scrierile mai neutre optează pentru cea de-a doua formă [fig. 3].

¹ Limba a reuniunii este patrimoniul lingvistic al tuturor Rromi, pus în comun pentru comunicarea, creația artistică și exprimarea identității. Este suplă și cuprinde varietățile diferite de rromani și în același timp asigură continuitatea între ele, într-un mod similar cu reuniunea tuturor varietăților de spaniolă de la Castilia la Chile și de la Filipinele la Texas sau Cuba. Construcția ei este *aditivă* (îmbogățim standardul comun cu vocabular de origine dialectale diferite) și nu *subtractiv* (cum propun niște amatori, care elimină din limba rromani toate cuvintele care ei nu cunosc din uzul lor casnic; spun “bunica mea nu înțelege cuvântul aceasta”).

Bineînțeles că este nevoie de o fermă voință politică de promovare a limbii rromani – ce e posibil, de o adevărată dorință de creație literară și de resurse tehnice de difuzare și informare mai ales la școală, fapt ce este posibil, având drept exemplu situația actuală a României. În cele din urmă, trebuie de acceptat principiul *să învețe elevul ceea ce nu știe* – așa cum fac elevii de alte naționalități. Se pare o evidență, dar mulți încă nu au înțeles principiul acesta, cel mai puțin în domeniul rromani. Mai este necesar de a nu avea obstacole instituționale chiar dacă acestea s-au travestit în îngrijorare democratico-paternaliste.

Schema 3 – Procesul de standardizare a limbii rromani

Figura în bază de schemă reprezintă limba rromani la etapa naturală orală, divizată în dialecte care se suprapun pe larg. Zonele hașurate sunt împrumuturi care constituie corpuri străine pe parcursul eliminării și înlocuirii cu alte cuvinte rrome găsite în dialectele sau derivatele ce conțin rădăcini cunoscute. Din contra, împrumuturile asimilate și cuvintele internaționale nu se disting cu nimic de lexicul rrom comun. Săgețile albe simbolizează fenomenul de convergență care prezidă la standardizare. În același timp limba se îmbogățește prin asimilarea împrumuturilor utile și prin derivare (săgeți negre). Cele două elipse întretesute reprezintă standardul bi-centric (superdialectul O și superdialectul E) propus în formă scrisă și de referință.

Cele trei grade de toleranță, expresia respectului mutual între vorbitori, sunt următoarele:

↔A) între cele două variante O și E ale standardului scris bi-centric,

↔B) între diversele realizări articulatorii ale standardului oral ce provin din cele două variante principale scrise,

C) în fine, sub forma unei scări ce reprezintă continuumul nivelelor limbilor C_1, C_2, C_3 , etc ... folosite conform circumstanțelor, pe de o parte idiolectul C^0 , subgrupul limbii rromani la etapa naturală și pe de altă parte realizările orale C, echivalente cu unul din standardele orale provenite din standardele scrise. Vorbitorul își alege totul în mod natural cel mai apropiat de idiolectul său familial.

Țiganofobia și negarea identității Rromilor

De fapt, s-au multiplicat formele, manifestate sau – mai deseori – ascunse sub o frazeologie de tip politic corect, pe care le ia țiganofobia. Însă, limba rromani, fie folosită efectiv într-o comunitate, fie redusă la careva cuvinte care subzistă izolate și amintesc de strămoșii ce o vorbeau, este una din pilonii esențiali a identității rromani, deci nu este nimic de mirare ca ea să fie ținta atacurilor celor mai diverse și celor mai viclene. Existența unei limbi specifice poporului rrom, care continuă să se înflorească aproape mii de ani după exodul său inițial din valea râului Gange constituie mărturia unității originale al acestui popor, în ciuda diferențelor observabile de la o regiune a Europei la alta. Se înțelege de la sine că această unitate nu prezintă o valoare nici pozitivă, nici negativă. Ea este o simplă dată istorică, dar o mulțime de gazé (nu-rromi), care potrivit culturii lor asociază ideea de unitate a celei de dominație (precum este cazul Statelor ce pretind a fi moderne), se tem ca nu cumva conștiința acestei unități să conducă poporul rrom la tentația de a domina altele sau cel puțin, să sfideze ordinul existent prin intermediul unei forțe politice. Este evident totuși faptul că oricare idee de dominație e radical străină tradiției rromani, deoarece Rromii niciodată nu au pretins să “țiganizeze” lumea pentru a o supune servil. Dimpotrivă în zilele noastre există tehnocrați care prin comerțul și politica, prin securitatea și show-buziness, încerc să distrugă diversitatea și să uniformizeze lumea cu intenția de a o supune cu ușurință unei sclaviei moderne de consumatori (invocând cu ipocrizie promovarea diversității și democrației). Cultura rromani, bine înțeleasă, e de fapt o sfidă puternică și subversivă împotriva omogeneizării ale planetei întrege după modelul european urban tehnocrat și consumerist, care se crede o apoteoză ideală dar de fapt nu este decât o epizodă în istoria lumii.

Așadar, în plus de desprețul mereu actual față de Rromii, neliniștea acestor gaze se manifestă și prin refuzul lor încăpățânat de a recunoaște identitatea etnoculturală și lingvistică a Rromilor, refuz ce transformă totalitatea acestui popor într-o masă de săraci, excluși, limitați, *asociali și antisociali* – dacă recurgem la terminologia nazistă. Negarea identității unui popor duce la ideea că acesta este numai un grup de delicvenți și/sau victime prin atavism ca urmare a predestinării inevitabile. Pentru acreditarea acestei interpretări, manipularea nu e complicată: e suficient să se ignore 60% din Rromii care trăiesc în armonie deplină cu restul societății, escamotare ce se realizează prin negarea totală a identității acestora și pretinzând că « adevărații Rromi/țigani » sunt exclusiv cei care corespund stereotipului de țigan sărac, limitat, grosolan, analfabet și sălbatic – dar « atât de liber și atât de interesant » ! Aceștia, conform clișeului, și care au suportat neîncetat desprețul popoarelor din Europa, sunt pe urmă amalgamați cu partea săracă a altor popoare, de preferință nedefinite până la urmă (deoarece mult timp nu au fost considerați « demni » de recunoștință – cum ar fi Balcano-Egiptienii sau Așcalii, Moeso-Românii sau Băieșii/Rudarii¹, uneori și alte grupuri de origine germană, ca Ieniși sau celtică, ca Tinchersi). În final se etichetează magmatul obținut așa cu numele de « țigan », sub pretext de realism. Numele de « țigan » se traduce mai târziu ca « Rrom » în limbajul politic corect, acesta constituind produsul final. Se știe că noțiunea de « țigan » este drept rezultatul unei neînțelegeri a țăranilor din Bizanția (confuzia cu adevărații « țigani », o sectă manicheenă din imperiul bizantin) și a fost transmis din generație în generație sub formă de insultă. De fapt, fie negarea termenului de « Rrom » în pofida celui de « țigan », ca și folosirea lui, dar cu semnificația reală de « țigan » (amestec de marginali, săraci, delicvenți),

¹ Este vorba de o populație probabil autohtonă din Moesia superioară (astăzi Sârbia de Sud), latinizată deja înainte de era noastră și care s-a dus în Evul Mediu la munca în Muntenia (și o parte mai târziu în Ardeal și Moldova). Fiind străină a trecut acolo după un proces fiscal-feodal lung la statut de robii, adică "țigani", la fel ca Rromii – fapt ce a pricinuit confuderea lor frecventă cu Rromii, mai ales în ultimul timp în textele administrative și politice. În România, au pierdut repede graiul lor, foarte asemănător cu dialectul român banațean, dar se pastrează pur în Croația (jupania de Ciakovet) și Ungaria. Găsim comunități lor în Bulgaria, Bosna, Grecia, Mexico, Chile și Colombia. Graiul lor așa de frumușel și poetic se află în pericol de dispariție din cauza politici autoritare care le vor impune, împotriva simțitului și dorinței lor, o identitate rromani.

duc deasemenea la un clișeu rasist ce este privat de legătura cu realitatea etnică. Dintr-o altă parte, e firesc că grupurile reuniți în clișeu de față, provenind de diferite origini, au și limbi diferite, și contrastul acestor limbi se instrumentalizează pentru a nega existența poporului rrom – și cea a altor popoare. Printre altele, autoritățile politice, fiind determinate de o astfel de concepție a Rromilor, s-au obișnuit să reunească pe « liderii » acestor diverse popoare în activități comune umanitare, de sprijin și ajutor, fapt ce implică în mod firesc folosirea exclusivă de către participanți a limbii majoritare de Stat pentru comunicarea între ei. O astfel de situație prezintă pentru autoritățile locale un avantaj multiplu :

- Dimensiunea lingvistică, culturală și etnică, adică patrimoniul și toată bogăția purtată de persoanele interesate este escamotată în pofida unei dimensiuni strict (a)sociale, deci prin urmare depreciativă, dar mai puțin susceptibilă de a da naștere anumitor revendicări – este mult mai ușor de a răspunde câtorva cereri pur sociale cu niște cecuri (mai ales dacă se poate profita puțin de ele pe drum) decât de a schimba o viziune întregă a societății într-o țară, punind pe Rromii la locul lor adevărat;
- Toate dezbaterile au loc într-o limba statală sau în engleză, ele fiind mai ușor de supravegheat, de manipulat și de reorientat datorită intervențiilor eventuale mai mult sau mai puțin vădite ale organizatorilor;
- Chiar și fără intervenția exterioară, aceste dezbateri se derulează în conformitate mai mare cu frazeologia dominantă și prin urmare cu modul principal de gândire ce este strâns legat de limba dominantă, fapt ce întărește convingerea autorităților care presupune că « țiganii »/« Rromii » gândesc la fel ca ele, fără deosebire culturală;
- Nici una din limbile cărora li s-a impus tăcerea nu poate să profite de ocazia de a se afirma și perfecționa în timpul acestor dezbateri (de pildă în domeniul administrației), mai bine zis să-și dezvolte arealele de exprimare, ceea ce ar contribui la stabilirea comunicării între cultura civică de tip european și comunitatea tradițională, dar care prezintă pericol de a pune la îndoială sistemul politic și democrația formală bine stabilită;
- În cele din urmă, e foarte ușor de obținut de la aceste grupuri percepute ca « țigani », dar care în esență nu sunt Rromi (deși rebotezați « Rromi » pentru circumstanța politică corectă), declarațiile ce vizează neglijența lor referitoare la limba rromani, care de fapt niciodată nu a fost a lor. Deci, este ușor de dedus că acești « Rromi », noi fabricați – și prin extensiune toți « Rromi », nu au nici un fel de dragoste față de limba rromani. Cazul respectiv s-ar compara cu următorul : dacă s-ar întreba lucrătorii turci din Germania care este preocuparea lor referitor la limba germană literară, și dacă s-ar deduce din lipsă lor de interes, că Germanii nu sunt deloc atașați de limba lor maternă. Trebuie subliniat că astfel de politică provine mai mult de mijloacele internaționale și atlantice decât de autoritățile locale în Europa răsăriteană.

Faimoasa maximă *divide et impera* este deci așa completată cu alta, nu mai puțin pernicioasă - *confunde et impera* !

Pretextul social al paternaliștilor

Bineînțeles că paternaliștii, naționaliștii și alții suveraniști dau uitării identitatea reală a Rromilor, limba, istoria și cultura acestora sub pretextul așa numitor urgențe sociale, de parcă nu ar fi tocmai această percepere eronată referitor la poziția istorică a Rromilor din Europa pricina principală a problemelor sociale și a agravării lor. Ei propun o abordare populistă care respinge orice intervenție exterioară domeniului social, după cum îi critică Kujtim Paçaku, jurnalist rrom cosovar și poet: « toate popoarele au oameni săraci dar nici unul dintre ele nu-și reduce politica la urgența socială, blamând tot ceea ce nu este din resortul ajutorului social sau humanitar ». De fapt sărăcia este mai ridicată la Rromi din cauza rasismului istoric, doar 60% din Rromii din Europa trăiesc bine ca cetățeni integrați în societate. Politicile strict sociale,

fără înțelegerea și combaterea mecanismului care a produs urgențele, ducă la dependența asistențială, la lipsa de autonomie și responsabilitate, chiar la infantilizarea, dar și la mânia celorlalți care cred că Rromii sunt privilegiați și totuși se mențin în marginele sociale, ca și cum ar fi alegerea lor și nu rezultatul politicilor inadaptable și orbe.

Dacă s-ar primi voința paternaliștilor în ceea ce privește uitarea limbii și culturii rromani și stergerea istoriei acestora cristalizate prin suferințe și persecuții – dar și prin nădejde, construcție și viață armonioasă cu multe alte popoare, ar trebui ca urmare să se ignore de asemenea limba, cultura și istoria polonezilor, catalanilor, ungarilor, evreilor sau coreanilor (care dintre ei nu au suferit de-a lungul istoriei?). Oare ar fi posibil așa ceva ? Fără îndoială că identificarea Rromilor la un non-popor de "paria" întărește demonstrația: negarea limbii, negarea istoriei și negarea poporului duc la definiția de Rromi ca niște victime sociale, mai mult sau mai puțin predestinate și imature, care merită numai protecție, și nu ca actori în societatea. Tot ce s-a elaborat pentru alții popoare, dispare în cazul Rromilor... Anume aici discriminarea conceptuală se dovedește a fi autentică.

Recunoașterea limbii rromani de către Diviziunea Migrațiilor

Din fericire există și excepții, astfel Diviziunea Migrațiilor al Consiliului Europei (cu doamna Ochoa-Llido), începând cu anul 1994 a făcut lucru de pionier fiindcă a recurs la traducerea simultană din/în rromani pentru sesiunile referitoare la Rromi, atât la Strasbourg cât și la Budapesta. În acest context, Feryp (Forum-ul European al tinerilor rromi) mai trebuie să lupte neîncetat până azi pentru a menține la nivel european ideea că tematica rromani privesc un popor, națiune adevărată, ci nu partea mizerabilă a diferitor populații culese împreună (ce nu exclude colaborarea frățescă cu ele ca și cu oricare altă populație, numai să nu fie vorba de a reduce tot ce e rrom la aspectul aceasta de mizerie, care în nici un mod nu e specific).

Da, limba rromani este standardizată

Întrebarea este pusă de nenumărate ori, mai ales de persoanele care ignoră semnificația noțiunii de standardizare și care își imaginează că scrierea imprimată potrivit unui model unic și riguros este etapa supremă de dezvoltare a unei limbi. Însă, standardizarea cuprinde următoarele forme :

- **codificarea** : elaborarea unui cod grafic comun – etapă tehnică care a trebuit să ia limbii rromani cam douăzeci de ani;
- **normalizarea** : perfecționarea limbii pentru a-i optimiza funcțiile; pentru rromani, ea a ajuns la un nivel suficient fiindcă este în stare să mulțumească necesitatea de a redacta sau de a traduce din majoritatea domeniilor – dar să nu uităm că normalizarea este un proces fără sfârșit deoarece fiecare limbă evoluează încontinuu împreună cu societatea care exprimă;
- și în final **stilizarea** : animarea literară a limbii datorită improvizatorilor și scriitorilor, proces în care limba stă încă se formează. Deoarece rasiștii refuză pur și simplu să recunoască existența unui cod grafic rrom pertinent și consideră că normalizarea ar trebui să fie finalizată, o dată pentru totdeauna – ceea ce nu-i posibil pentru nici o altă limbă. Pe deasupra, întrucât stilizarea nu le prezintă nici un interes, ei pretind deci că limba rromani nu este « standardizată » și prin urmare, nu are dreptul la nici un statut. Poziția aceasta se întâlnește mai ales în cercurile de cultură germană. Deseori ei cer ca limba să se standardizeze numai în mod natural și spontan, în același mod ca și sarea care se cristalizează. Astfel de propuneri sunt pur demagogice în secolul nostru fiindcă putem profita de experiența altor limbi pentru a evita erorile lor. Ei cer ca o astfel de standardizare spontană să fie acceptată cu acordul tuturor Rromilor prin consultare electorală, chipurile în numele democrației; dar în baza cărei decizii și de la care altă limbă s-a cerut așa ceva ? Cărei alte limbi s-a impus o astfel de abordare populistă ? Cine a votat pentru germana lui Luther, *öz türk* sau *euskera batua* ? Mai ales că ei cer ca standardul să fie monolitic și definitiv – în ciuda evoluției societății, refuzând ideea de

normă comună suplă și adaptată fiecărui grai, impunând o alegere stricte între varietățile, procedeu fapt ce duce la eliminarea unor dialecte. Așa au procedat în Scandinavia : pornind de la niște diferențe superficiale care niciodată n-au împiedicat înțelegerea reciprocă (dar care par radicale la urechile gazilor), autoritățile pretind să elaboreze o normă gurbetă, o altă normă arli, o altă lovări și încă o altă kelderari – zeci de variante fiind aruncate în întunericul exterior. Pentru a demonstra că diferențele între gurbeta, arli, lovări și kelderari sunt minore, putem să cităm începutul celebrei parabole despre fiul risipitor¹.

G. *Jekhe manușes sas duj çhave. O maj terno lenθar phenda pire dadesqe* : « Dad!e, de man murro kotor andar-o barvalipe »

A. *Jekhe manușes sine les duj çhave. O po terno lenθar phendă pe dadesqe* : « Dad!e de man mo kotor andar-o barvalipe »

L. *Ekhe manușes sas duj çhave. O maj terno lenθar phendas pesqe dadesqe* : « Dad!e, de man muro kotor anda(r)-o barvalimo »

K. *Ekhe manușes sas duj çhave. O maj terno lenθar phendă(s) pesqe dadesqe* : « Dad!e, de ma murro kotor anda-o barvalimos »

Nu avem aici nici un fel de probleme de înțelegere reciprocă. Dacă sunt undeva astfel de probleme printre Rromii din diferite țări, și desigur că sunt, este clar că ele nu provin din divergențele dialectale propriu-zise, ci din uitarea limbii de către o mare parte din locuitori, mai ales tineretul. Și această uitare reiese la rândul ei din neglijența față de limbă, manifestată de-a lungul secolelor. Însă, contrar ideilor romantice, "doar stelele nu au nevoie de grijă" – cum spune proverbul, pe când totul în jur are nevoie : sănătatea, mediul înconjurător, cultura, pacea, democrația, etc., și națiunile nu sunt lipsite de grijă și atenție față de limba lor. O altă eroare este de a crede (și mai ales de a face să se creadă) că limbile nu se dezvoltă decât în mod « natural », pe când în realitate, știm că toată societatea, inclusiv comunitățile cu tradiție orală, contribuie conștient într-un mod sau altul, la moderarea evoluției limbii lor.

În același timp când despărțesc varietățile rromani, autoritățile din Scandinavia fac la școală cursuri de înțelegere mutuală între vorbitorii de limbi scandinave diferite ... Ele ridic între ele podul care distrug în cazul limbii rromani.

Nu este nimeni mai surd decât acela care nu vrea să audă

În loc să se dezvolte, ca și în cazul altor limbi, o strategie de recuperare a elementelor pierdute combinată cu pedagogia rațională pentru a învăța înțelegerea reciprocă (așa cum se face în cazul spaniolilor din țări diferite sau între limbile scandinave), o astfel de grijă e considerată de către rasiști nedorită pentru limba Rromilor, împietrind-o sub forma de graiuri locale cu toate lacunele lor. Oare n-am putea identifica această neglijare programată ca o formă de discriminare ? Cu siguranță că axioma foarte la modă care pretinde să nege existența oricăror graiuri lacunare este convocată numai cu scopul de a justifica această neglijență. Putem să ne întrebăm de ce ea nu este aplicată pentru alte limbi ? Oare i se va explica copilului unui emigrant portughez din Franța că portugheza sa amestecată cu franceza constituie o normă alternativă ? Oare i se va spune că ea are aceeași valoare ca și limba lui Coelho sau Saramago ? Dacă copilul ăsta vrea să se prezinte drept moștenitor al patrimoniului portughez, acesta va trebui să învețe, ceea ce paternaliștii nu acceptă în cazul limbii rromani deoarece ei preferă să-i susțină pe cei care pretind că "eu știu totul fără să învăț nimic din singurul considerent că m-am născut Rromi". Astfel, ei își fac ușor aliați pe care îi implică în ONG-uri, aceștia fiind mereu la dispoziția lor, pe când alți Rromi, exteriori acestei politici telecomandate,

¹ Luc XV.11 – am ales acest text clasic, familiar tuturor dialectologilor din lumea întreagă pentru a nu fi acuzați că furnizam un exemplu specios. Remarcă : **çh** se pronunță « ș » foarte suav în lovări și kelderări.

accentuează că învățarea în limba rromani este indispensabilă pentru lărgirea orizontului de cunoștințe.

Rasismul nu se termină aici: acesta cere nu numai să fragmenteze fără relevanță limba rromani pe bază de diferențe mici, dar și pretinde că Rromii nu sunt capabili (bineînțeles chipurile din motive sociale) să învețe grafia specifică limbii lor, în plus grafia limbii dominante din țara lor. Dacă s-ar aplica această regulă în cazul limbii engleze, vorbite în mai multe țări, atunci *pipol uud rajt inglîș zis uej* în Croația, *youzing razeur zisse euzeure oueille* în Franța și *stil anăzăr uan, laic zis for instăns* în România, *ном ту меншън зи уан пипъл ѱуд хев ту лъън...* în Bulgaria. Cine ar accepta o astfel de mascaradă ? Cum se poate de perceput o astfel de comunicare specifică unei limbi cu o astfel de formă scrisă ? În final, oare trebuie să înțelegem că rromani nu merită respectul de care se bucură limba engleză. Cum se poate accepta ca aceeași frază al aceluiași dialect, potrivit alfabetelor, să fie transcrisă cu formele ei cele mai bizare, provocând pe orișicare să o recunoască? Și ca culme de demență, Rromii din țări diferite, aflându-se într-o țară de starea a treia trebuiau *ipso facto* să-și schimbe scrisul, sau cel puțin să păstreze mai multe forme de scris. Ce simplificare frumoasă ! Nu e vorba de loc de simplificare, dar de fragmentare și de mărunțire. În timp ce alte popoare valorifică « dimensiunea europeană », paternaliștii noștri merg prin foc și sabie pentru a-și divide limba rromani, aceasta fiind profund pan-europeană.

Ideea de simplificare adesea nu e înțelesă drept : recent m-au spus că ortografia rromani are nevoie de simplificare, adică în loc de **c** pentru sunetul [ț], s-ar trebui scrie "tz"... În primul rând, nu prea se vede ce simplificare poate consta în scrierea două literelor în loc de unu. Bine, dar putem să propunem în română simplificarea următoare: în loc de "ch" să scriim "k": keia, înkide, deskis, vekis, urekea etc... și să pastrăm "c" numai pentru "ce, ci". Numai un amator poate să gândească așa ceva, fiindcă când Românii au elaborat scrisul, nu s-au oprit la sunetul dar au înțeles că avem elemente istorice ("c" este latin) ca și de funcționare pentru a pune în evidență paralelismul morfofonologic, de pildă în paradigma zic, zici, zice – paralelism care se pierde dacă scriim zik, ziki, zice... O scriere nu este numai o transcriere a percepției acustice, dar mai ales arată coerența funcțională a limbii pentru a ușora înțelegerea în mesajului citit: ochiul când citește nu caută, ca urechea când ascultă, un sunet ci un simbol integrat într-un sistem. La fel se întâmplă cu ortografia rromani, unde scrierea de la Varșovia exprimă o coerență nu numai a unui dialect, ci logica internă care parcurge limba întreagă dincolo de nuanțele dialectale și de frontierele. Diferența dintre coerența tradusă în scris a limbilor resp. române și rromani este că în primul caz scrisul asigură articularea rațională înăuntru unei forme lingvistice ci în al doilea lmeagă și unește într-un sistem unic ușor de înțeles aproape toate formele localnice ale limbii rromani.

Dacă de pildă scriim **gili** "cântec" și nu *dili, este pentru că forma de bază și majoritară în Europa a fost și a rămas **gili** – o formă care explică toate pronunțiile locale : de la *ghili până la *zii și de la *gili până la *dili, la fel ca **giv** "grâu" se pronunță respectiv *ghiv, ziv, *giv, *div (sau chiar *diw). Este expresiunea scrisă a coerenței interne ale sistemului – o coerență care urechea înțelege imediat și inconștient dar care are nevoie de o bază grafică comună pentru a fi perceptibilă pentru ochiul. O simplificarea aparentă este deci adesea o complicare pentru că ascunde raționalitatea sistemului și transformă o citire logică într-un fel de descifrare mult mai grea, un puzzle care atrage atenția în loc de a o lăsa liberă pentru înțelegerea informației exprimate de autorul.

Dacă fiecare scrie așa cum pronunță și în plus în alfabetul limbii majoritare locale : gili, ghili, zili, zii, dili, gyili, gyilyi, gjilji, гили, ѱили, цили, гилъи, ѱилъи, цилъи, джили, зили, зийи, γκίλι, τζίλι, dschili, dzili, dzili, tjili, djili, džilji pentru un sigur "cântec", e clar că poate vom scrie, dar nimeni nu va citi... O simplificare aparentă la nivelul unei familie de bază creează de fapt o complicare nemaipomenită când ajungem la o lațime puțin mai largă.

Bogăție înșelătoare – democrație înșelătoare

Orice ar fi, mai audim vreodată că "o mulțime de scrieri diferite sunt o adevărată bogăție", așa cum îmi explica recent o funcționară (mică) din Consiliul Europei la Budapest. O întrebam atunci de ce își privează propria sa limbă de această bogăție (era vorba de limba germană, ea fiind germancă). Răspunsul fusese « nu este deloc același lucru ». În realitate, în spatele unei parodii de promovare a limbilor minoritare, este vorba de reducerea întrebuințării limbii rromani la niște « cluburile de sâmbătă » și la orele de predare școlară, ea considerându-se a fi o limbă moartă, îmbalsamată și mumificată, în loc de a promova o limbă vie în sferile cele mai largi ale lumii moderne. Bine înțeles, politica aceasta e însoțită de smiorcăili despre disparerea patrimoniului lingvistic al acestor bieți țigani, care oricum au alte grije decât limba, cultura și demnitatea... Cândva se publică și vreo declarație, proclamație sau petiție dar tot limba rromani este redusă la un obiect de curiozitate și exotism ce se află în pericol (ca niște specii de animale sau vegetație). În același timp, i se refuză dreptul de a opera ca actor socio-cultural egal cu celelalte limbi, în ceea ce privește creația, modul de reflecție, politica, mass media, tot ce ține de producție și schimb de idei. Europa de Nord și-a elaborat un stil rigid de recviemuri ipocrite, un fel de specialitate locală, dar ceea ce este cel mai grav este faptul că Diviziunea politicilor lingvistice¹ din Consiliu urmărește această linie și difuzează, cu toată autoritate sa, în ministerele de învățământ a 49 de Țări Membre, portofolii ce inoculează această ideologie de discriminare – bineînțeles sub sloganele cele mai democratice de ultimă oră. În general, democrația lor constă în a elabora politici lingvistice de fasadă, în secret prin niște « reuniuni de experți », închise printr-un sistem de liste negre, împotriva oricărei voce care ar îndrăzni să pună la îndoială anumite politici și să aducă propuneri alternative. Pretextul nu e greu de găsit, anume de a nu lăsa persoanele « conflictuale » să compromită buna ținută a acestor reuniuni, care sunt scumpe pentru cei care plătesc impozite. Este un mod economico-democratic de a justifica manevre anti-democratice (să observăm că acest mod economico-democratic niciodată nu este invocat cu privire la cheltuielii mult mai mare, când subvențiile europene, adică banii cetățenilor, sunt risipite în proiecte rău pregătite și deci sterile. Lăsăm pe domnii respectivi, care au acces la toate resursele politice, financiare și administrative, să urmeze scopul lor trist de a dezmembra limba vie și prosperă a milioane de Rromi dar cel puțin au trebui să accepte și alte forme, propuneri alternative; aceasta este democrația : competiția cu arme egale, nu ostracismul. Să înceteze ei să împiedice dezvoltarea unui proiect care durează deja de treizeci de ani și are rezultate bune, un proiect care constă în a converge varietățile dialectale, încetul cu încetul, la un sistem comun care facilitează înțelegerea reciprocă, respectă patrimoniul fiecăruia și permite îmbogățirea mutuală a varietăților de limbă rromani. Un proiect care nu impune nimenui nimic, doar înaintează propuneri, două sau trei în paralel pentru a vedea care se potrivește mai bine în uzul public. Un proiect care acceptă forme sinonime, la fel ca în oricare altă limbă. Un sistem care pune accent pe construcția aditivă pan-europeană a vocabularului în dezavantajul abordărilor nordice restrictive, substructive și provinciale. Un proiect care nu acceptă să elimine din limba rromani toate elementele care nu sunt cunoscute de toți Rromii pentru că așa, în final, limba noastră ar fi « atât de săracă și goală » că nici declarațiile, nici proclamațiile și nici petițiile nu la vor salva. Ca ar fi fost limba română dacă ar fi eliminat fiecare cuvânt român care nu e cunoscut de populația română întreagă ? Nu caută sprijin, numai să renunțe domnii respectivi la monopolul dreptății și să permită ca alte proiecte să le facă concurență.

Bilingvul majoritar și bilingvul minoritar

E probabil că unilingvii (sau bilingvii în limbile majoritare) nu-și pot imagina situația privilegiată a locuitorului minoritar care dispune de diferite forme de limbi și registre, cu

¹ A nu confundă cu cea a Migrațiilor (v.supra).

bogăția lor emoțională, stilistică și de expresivitate. Totuși, aceasta castă este suverană în ceea ce privește politica lingvistică europeană. Departe sunt de ideea de a-i condamna din considerentul că nu sunt ei minoritari, numai i-aș asocia totuși cu un surd care asistă la unul dintre cele mai frumoase concerte sau cu un orb ce se află în fața unei grădini de trandafiri. Referitor la acestea, prof. Henri Giordan menționează că «istoria limbilor regionale sau minoritare din Europa ne arată că existența lor nu se datorează politicilor aplicate de către Statele sau instituțiile multilaterale¹» și că noi nu trebuie să așteptăm mare lucru de la ele. Însă, moartea acestor limbi poate fi accelerată de astfel de politici, luând în considerație faptul că puterea lor, dacă condamnă sistematic în continuare eforturile realiste, chiar când acestea din urmă sunt apreciate de către vorbitori. Așadar ele pot pune în afara legii cu o simplă semnătură un proiect lingvistic întreg și nu este indiferent faptul că fonduri importante vor finanța un proiect de integrare pe nivelul european sau un proiect de compartimentare a unei limbi în 10, 20 sau 50 limbi. De exemplu aceasta poziția blochează crearea unei televiziuni rromani europene. Refuzul instituțional de recunoaștere are bineînțeles consecințe palpabile și, de pildă, izolează exprimarea poporului rrom la un nivel de amaterism local, ce alteră radical principul de "concuranță sanatoasă" și uccide în oul oricare interpretare cu ambiție europeană. Demotivează și pe vorbitor de bază care nu se pricepe în polemica despre sociolingvistică și glotopolitică. Acceptare, uzul și sprijinul oficial sau prestigiul simplu public sunt evident factori de promovare sau de distrugere. Însă, guvernele diferitelor țări europene, mai ales România, Slovenia, Ungaria și bineînțeles Spania, sunt mai realiști decât Scandinavia și Strasburg și aceasta le onoră. Chiar o țară cu ideologie dominantă naționalistă ca Franța a înscris recent limbile regionale (limba rromani apară în rapoartele pregătitoare ale lui Cerquilligni și Carcassone, și este în Franța o limbă regională, a căreia "regiunea" respectivă acoperă teritoriul european din Franța – adică fără teritoriul de peste mare) și ministrul culturii a publicat un număr special al revistei sale "Langues et cité"² consacrat limbii rromani.

Contradicțiile detractorilor

Este necesar de menționat faptul că detractorilor limbii rromani nu le lipsesc contradicțiile: ei cer un vocabular bogat, dar și în același timp condamnă comasarea resurselor lexicale și stilistice ce aparțin diferitelor varietăți, fapt ce s-a practicat mereu la toate limbile literare (pretextul invocat este că resursele respective sunt străine vorbitorului de bază); ei solicită un sistem adaptat lumii moderne dar nu acceptă nici un fel de neologism, bazat fie pe derivare fie pe cuvinte străine împrumutate, chiar cele internaționale (pe când în altele limbi, în română sau arabă de exemplu, mai mult de două treimi din vocabularul limbii este neologic, fapt ce nu afectează pe nimeni dar arată dinamismul culturii și deschiderea intelectuală a popoarelor respective); ei optează pentru comunicarea fără frontiere și egalitatea popoarelor, pe când, în același timp, îi privează pe Rromi de potențialul lor care le-ar permite să accedă la dezbaterile importante din societate în limba lor maternă, deși ea are deja dimensiune europeană și o transformă într-un bibelou exotic valoarea căreia se rezumă la împodobirea peisajelor statelor; ei invocă protecția patrimoniului strămoșesc dar nu acceptă repunerea în circulație a cuvintelor vechi: desigur că nu în fiecare zi se întrebuințează cuvintele ca zgîrciob, spanac-porcesc, scară de șa, buzdugan, olan, catîr sau fuior (nu mai vorbind de cuvintele, nuanțele și comparațiile care nu au echivalent în limba majoritară) dar valoarea unei limbi totuși, nu se reduce la întrebuințarea cotidiană, practică și imediată, ea cuprinde totodată cuvintele și noțiunile folosite rar, chiar foarte rar, împreună cu conotațiile lor, toate astea oglindind și transmițând cultura (atît în sensul academic cît și cel popular sau etnologic al cuvîntului). Din

¹ "Les langues sur le Web : le projet LEM" (<http://portal-lem.com/fr/index.html>).

² Numărul respectiv e accesibil pe http://www.dglf.culture.gouv.fr/Langues_et_cite/langues_et_cite%20cite9.pdf

îngăduință, politicile actuale tind mai mult să promoveze basilectele¹ locale, cum ar fi o serie de *globish*², sau mai ales de *figlobish*, separate unele de altele și golite de orice patrimoniu cultural, chiar dacă ar exista dorința de a reinventa în mod artificial niște patrimonii false. Aceste manipulații sunt banale pentru toate minoritățile. Există totuși autorități (inclusiv în Scandinavia și la Strasburg – dar mai multe la Bruxelles) care percep adevăratul mecanism, dar ele sunt încă în minoritate.

Un alt subiect favorit este opoziția limbii comune față de presupusa libertate a graiurilor localnici, standardizându-se fiecare în mod local înainte de a se dezvolta progresiv până a se topi cu timpul într-o limbă modernă comună (și perfectă) – se recunoaște visul lui Stalin. În realitate, graiurile au mai ales tendința de a se răztopi pur și simplu, iar realitatea propriu-zisă este cu totul alta : orice tentativă de « standardizare locală » (de fapt, o simplă transcriere spontană pe baza alfabetului limbii dominante, aceasta fiind deseori anglicizată din pricini variate) are ambiția de a fi unică și a se impune tuturor Rromilor din Europa, ridicând din motive care nu sunt lingvistice codul său propriu la un nivel de normă europeană. Fiindcă nu au nici fundament dialectal nici mecanism de integrare a celorlalte varietăți de rromani, și sunt de fapt numai o transcriere a varietății personale ale autorului, ambiție de acest genul crează o situație în care orice fuziune sau compromis este imposibil. Printre altele, o astfel de fuziune ar conduce, în parerea lor, la elaborarea unei norme unice, fapt ce nu are motiv să se ceră în secolul nostru din moment ce știm să gerăm o normă flexibilă și respectuoasă diferitelor specificități de practică. În afară de aceasta, « standardizările locale » nu au lăsat practic până acuma nici un document consistent, cu excepția unor manuale de inițiere cu texte redactate pe măsură, pe când în alfabetul comun de la Varșovia avem o producție serioasă, voluminoasă și impunătoare de lucrări din numeroase țări și domenii, însăși Direcția politicilor lingvistice de la Strasburg desconsideră acest fapt ca fără importanță.

Negarea totuși continuă, deoarece, spre exemplu un funcționar al OSCE, D-ul Dan Doghi, a declarat în timpul unui seminar rrom la Struga (Macedonia) în anul 2006 că « lansarea lecțiilor de limbă și cultură rromani în școlile din Macedonia nu vor contribui la integrarea, dar la segregarea Rromilor, ei nu au nevoie să învețe în limba lor natală³ », remarcă fiind confirmată mai târziu de atașatul cultural american, care îmi spunea în vara anului 2007 că « întrebuintarea limbii rromani separă Rromii de societate în ansamblu (*mainstream*) ». Dar cred că Americanii niciodată nu au spus « întrebuintarea limbii magiară separă Ungurii de societate [din România] în ansamblu (*mainstream*) »; e clar : sunt mulți Unguri în Congresul american. Iar dublu standard, iar discriminare.

Cultura – aceasta cămară a limbii

Este cert faptul că dacă în limba maternă dispui doar de resursele cotidianului, dacă ești privat de cuvintele care ies din vocabularul casnic elementar și nu cunoști miriadele de expresii de neînlocuit cu încărcătura lor culturală și emotivă, atunci te prezinți ca un comerciant fără rezervă de marfă, un bancher care nu are decât bani de buzunar sau un calculator înzestrat numai de memoria RAM și nu ROM. Această problemă privează pe mulți Rromi, dar și pe imigranții aculturați de limba lor natală, de a fi, cum scrie Albert Memmi, « cel care nu numai că înțelege limbajul scriitorului, ci și toate nuanțele inimii sale cele mai profunde, rezonanțele memoriei sale, chiar și acele afinități de care nu-și dă seama, dar pe care însăși le descoperă, fiind mirat și încântat [...], acest public miraculos, dar banal pentru alții, oferit în mod spontan scriitorilor săi prin prisma acestei legi secrete care formează o comunitate culturală ».

¹ Limba redusă la câteva sute de cuvinte și două sau trei timpuri verbale.

² Un fel de basilect englez, caracteristic uzului al străinilor care nu au asimilat bine engleza și o folosesc în mod superficial și sărăcit.

³ Declarația citată de către Ljatif Demir la școala rromani de vară organizată de către Forum-ul tinerilor rromi (FERYP) la Ohrid în septembrie 2007.

Bineînțeles, când spunem « scriitori », ne gândim la un sens mai larg, adică la fiecare creator în rromani, fără limită la scris. Încă o dată subliniăm că situația aceasta cuprinde și pe imigrații – cu diferența că imigrții își pierd limba în două trei generații iar Rromii după o mie de ani o vorbesc încă foarte bine.

Bineînțeles, și copilul de Rrom sau de imigrant care își a pierdut parțial resursele culturo-lingvistice poate să facă o creație originală în limbajul care îi a rămas, cum afirmă niște pedagogii, dar aceasta este foarte puțin, comparat cu imensitatea comorii pierdute.

Este evident faptul că un Rrom aflat în această situație, și care pe de o altă parte a reușit să își câștige în limba majoritară prin intermediul școlii și a mass media resursele care îi lipsesc în limba sa maternă va simți un fel de nesiguranță și ezitare pentru a dezvolta limba sa natală al cărei câmară culturală îi pare atât de vidă – numai din cauza neglijenței generațiilor trecute. I se poate oare reproșa acest fapt ? I se poate oare reproșa să nu citească în limba rudimentară care pare a fi o cochilie vidă ? De fapt, dincolo de dificultatea de a găsi cărți în limba rromani demne de acest nume, nu există nici o viață culturală sau lingvistică posibilă fără întâlnirea (directă sau scrisă) a partenerilor care împărtășesc acele nuanțe și rezonanțe despre care vorbește Memmi. Toate acestea au dus la disprețul imigranților și Rromilor față de lectură ; recurgerea la o exersare atractivă și modernă, poate și ludică, a lecturii în limba natală poate relansa procesul de instruire, dar acesta va fi efectiv numai atunci când vor fi recunoscute prestigiul și valoarea limbilor minoritare.

Viața fasonată de limbă

Majoritatea strategiilor presupuse în vederea menținerii limbilor minoritare se limitează de fapt la vocabularul lor din mediul urban occidental și burghez, care în realitate constituie doar o parte neînsemnată din limba propriu-zisă cu resursele sale mereu mult mai mare. Egocentrismul tehnocraților îi fac să uite că o mare parte din omenire trăiește foarte bine altfel, nici nu prea aspiră să-și imite modelul lor cam uscat și morocănos de viață, iar Occidentul nu are nici un drept să-i impună ca exemplu unic modul lui de trai, categoriile lui despotice și tendința lui de a consuma la maximum, fără respect față de natură și planetă. Tehnocrații respectivi, care gravită de la fundațiile filantropice la sectorii guvernamentale și de la birourile de sociologi-svătuitori la agențiile internaționale, sunt convinși că toata viața lumii se limitează la jargonul birourilor lor, al coridorilor vecine și al *chaturilor* pe internet. În contextul actual de globalizare a cortexurilor, să alegi un model de limbă, flexibil, mai bogat în expresivitate emotivă decât în terminologia referitoare la tehnică, administrație și consumație, înseamnă să optezi pentru un anumit model de societate. Ceea ce înspăimântă autoritățile, este actul subversiv despre care vorbea Rothkopf¹.

Pozitivismul secolului XIX i-a determinat pe contemporanii noștri să neglijeze faptul că limbile nu constituie un simplu vector de comunicare, cum sunt diversele coduri utilizate pentru schimbarea de date. Din moment ce ne ridicăm puțin mai sus decât comunicarea rudimentară de genul « unde este cuțitul meu ? – el este pe masă », limbile fasonază fiecare în mod particular, și adesea în moduri radical diferite, viziunea noastră asupra lumii și a vieții. Pe deasupra, datorită « vorbirii pentru a nu zice nimic », ele au funcția nu mai puțin importantă de a întreține un sentiment de coeziune socială – o legătură afectivă indispensabilă comunității umane care constă de această activitate anodină, în cursul cărei au loc schimburi

¹ « Încă mai important, declinul diferențelor culturale permite evaluarea progresului a civilizației, acesta fiind un semn tangibil de dezvoltare a comunicării și înțelegerii. Societățile multiculturală prospere ca națiunile, federațiile sau conglomeratele de state corelate, discern bine acele aspecte ale culturii care nu amenință uniunea, stabilitatea sau prosperitatea (precum ar fi felurile de mâncare, sărbătorile, ritualurile și muzica) și le permite să se dezvolteze. Pe de altă parte ele contracarează sau dezrădăcinează acele elemente ale culturii care sunt mai subversive (limba, istoria, filosofia tradițională, convingerile politice/ideologice, etc.) "In Praise of Imperialism", în *Politica Externă* n° 28/1997. Era exact politica lui Franco împotriva limbilor din Spania care nu erau limba spaniolă.

de sentimente, de stări de compasiune, de reconfort și de umor, într-un cuvânt de omenire. Și vreodată, întâmplător poate să apară o oarecare informație.

Însă, în societatea europeană domină un model utilitarist care pretinde să se impună nu numai limbilor statale ci și limbilor minoritare ca opțiune unică de gândire. Totuși, nu doar prin copiarea vocabularului limbilor minoritare pe modelul vreunei majoritare (concret al englezei) va fi posibilă promovarea lor; din contra, vom ajunge la distrugerea modului specific de gândire care exprimă fiecare dintre ele, deci bogăția lor principală, pentru a le transforma în umbre a modelelor de gândire majoritară și la urma urmei pierd rațiunea sa de a fi. În domeniile tehnico-administrative, ele nu au vocația de a face concurență « marilor limbi ». Dimpotrivă, astfel de exigență și introducerea (sau creerea) grabită de terminologie de genul aceasta le denaturează și favorizează dispariția lor accelerată. Trebuie dimpotriva să se devolve în domeniul lor unde sunt de neînlocuit : cultura și viața sufletească.

Totul se întâmplă în așa mod, încât aceste autorități, care *de facto*, dacă nu *de jure*, au dreptul asupra vieții sau morții limbilor minoritare, continuă să mai creadă chiar și în anul 2008 la fel ca și în 1908 că realitatea lumii, fiind unică, universală și mai ales conformă viziunii lor, trebuie să fie analizată (și redată în vocabular) numai prin prisma modului lor de gândire burghez urban occidental, așa cum a fost creat în/prin limbile și culturele lor dominante. Ele sunt convinse că această realitate trebuie în urmă deci să fie exprimată după șablonul lor, numai într-un vocabular de limbă străină, ce corespunde practic cuvânt cu cuvânt limbii dominante, ea constituind o referință universală și absolută pentru cunoașterea lumii. Este exact ideologia lui Stalin cu limba rusă – dar aici e vorba de anglo-americană.

În politică, spre exemplu, accentul este pus pe vocabularul administrativ, de parcă aceasta ar fi unica modalitate de abordare a realităților societății. Urmărind aceasta privire, Platon nu ar fi decât un prost, el, care a emis o teorie politică lipsită de terminologie administrativ-juridică complexă – iar încă valabilă astăzi... Bineînțeles că și acest vocabular își are importanța sa în aplicarea procedurilor, dar esența politicii nu se poate reduce la o suită de paragrafe, uitând factorul uman, emoțional și psihologic și limba rromani de azi e suficient de bogată să permită discutarea mecanismelor politice mult mai profunde și mult mai umane decât simplul nivel de birocrație, precum îl vedem în exercițiul lui *rromani kris*, dreptul rrom tradițional.

Este curios faptul că fanaticii terminologiilor detaliate par să ignore felul în care funcționează propriile lor limbi : de fapt, chiar în aceste limbi prezidă mai mult forma metaforică decât neologică rațională, construită și bine gândită. Expresiile ca "parașută de aur", "suport pentru ferestre" (în asigurări), "mercur inventiv" (la meteo), "robe babydoll sau jean XXL", "barometrul șicului", "politica OVNI", "noua Marilyn" și multe altele mii de invenții din domeniul modei, sportului, pipole etc... la baza numelor proprii și cuvintelor cu sens deviat sau calambururi sunt manifestările zilnice din viața unei limbi și adesea nu pot fi traduse în altă limbă. De altfel, de ce să traducem mereu ? Însușirea a a fi intraductibil este un alt cuvânt pentru a zice diversitate de viziune pe lumea. Este o comoară. Impunerea unui model de referință e ca și cum a nega din start creativitatea internă ale altor limbi, totuși atât de bogată în rromani – prin urmare, aceasta înseamnă să le paralizezi, să mergi împotriva planului inițial. Dimpotrivă este sigur că trebuie de despărțit puțin din dosare, cadre legale și criterii formale pentru a înțelege aceasta.

Criteriul înțelegerii

Înțelegerea sau nu a unui text anumit în limba rromani, traducerea dintr-o altă limbă sau redactarea originală, este deseori invocată ca criteriu de calitate a limbajului folosit în rromani. Ca în toate limbile cu mai multe varietăți dialectale, această înțelegere exprimă deseori mai mult dorința receptorului de a înțelege (în funcție de raportul său afectiv față de varietatea textului care i se prezintă sau față de vorbitorii care folosesc această varietate). În afară de aceasta, în cazul textelor administrative, de asemenea trebuie de pus întrebarea de a

pregăti receptorul pentru ca acesta să înțeleagă nu numai lexemele folosite, dar și noțiunile pe care le exprimă. Putem astfel să distingem mai multe grade de dificultate :

- a) În primul rând este vorba de dificultatea receptorului de a înțelege un cuvânt pe care îl aude pentru prima dată și de a-l asocia cu un semnificat pe care îl cunoaște de obicei în limba dominantă, folosită uzual pentru a vorbi despre domeniul cercetat (ex.: *tradimasqi diplòma* "permis de conducere" – cuvintele luate din limbile localele [*dòzvola, permìso, karnèto, patènta* etc.] sunt mai curente); este mai ușor dacă cuvântul este un internaționalism frecvent atât în limba rromani cât și în limba dominantă a țării (ex.: *diktatùra* – cu toate că semnificarea variază dintr-un grup politic la altul... dar se pot întâlni și prieteni falși : cuvântul *kultùra* va corespunde în diverse țări cu noțiuni foarte diferite de cultură!).
- b) E adăvarat că vocabularul creat în diversele limbi din Europa în secolul XIX prezintă o problemă mare de disparitate. De exemplu, pentru *ochelari*, aproape fiecare limbă a găsit o soluție specifică, chiar cu un fel de cocheterie : poloneza și slovacă spun ca româna *okulary, okuliare*, iar avem *glasses* lângă *spectacles* în engleză, *Brille* în germană (ca și *brýle* în cehă, *briller* în norvegiană și *brilles* în letonă), *szémüveg* în maghiară, *syze* în albaneza standard (diminutiv de la *sy* "ochi") dar *gjyzlyk* (< Tc. *gözlük* "vedere; ochelari") în albaneza populară și *tërpije* în limbajul din Cosova, *naočare, naočari* sau *očale* în sârbo-croată, *lunettes* (diminutiv de la *lune* "lună") în franceză, *ialιά* (γυαλιά "geamuri"), *gafas* în spaniolă dar *oculós* în portugheză ș.a.m.d. – așa că o vorbă comună e necesară în rromani și *jakhvalinã* s-a răspândit destul de lat în ultimul timp, fiindcă varietatea lexicală pentru a numi ceva foarte prozaic ca niște ochelari nu reprezintă vreo comoară culturală deosebită, dar mai degrabă constituie o entravă o nevoie practică de comunicare.
- c) Urmează situația în care cuvântul nu este același în limba rromani și cea dominantă pentru că cuvântul rromani este motivat și nu cel din limba dominantă – este necesar ca însăși noțiunea să fie cunoscută sau ca motivația lexemului rromani să fie destul de transparentă pentru ca să permită identificarea, sau în cele din urmă ca aceasta să fie o noțiune imediat inteligibilă (ex.: *godîpheripen* "lobby" lit. "umplere de creier"; *šerutnipen* "leadership");
- d) Situația este mai dificilă atunci când cuvântul din limba țării este motivat și nu cuvântul din limba rromani. În acest caz cuvântul este împrumutul unei limbi supranaționale (limba engleză mai ales : *guvèrno* "guvern" este opac contrariului din limba rromani *raipen*, de asemenea un monstru ca *networkingo* "networking" poate fi înlocuit mai avantajos cu *drakhin* "rețea [de viță de vie]").
- e) Dificultatea este și mai mare atunci când noțiunea este necunoscută receptorului – este clar că acesta din urmă nu poate nici într-un caz să înțeleagă despre ce este vorba (ex.: *identitèta* pentru auditorii ruși echivalentul est *тождественность*, ceea ce este un termen de logică și unul din domeniul psihologiei).
- f) Cazul acronimelor este deosebit de complex : atunci când acesta este un cuvânt internațional, este mult mai ușor de înțeles ca și atunci când este tradus din nou în diverse limbi, prin urmare și în rromani : *OSCE, PNUD, SIDA* se schimbă în dependență de țară, iar *UNESCO* sau *SMS* sunt universale). Pe când cele care se limitează la o singură țară (*VAT, eV, PME, BTE, ÖBB*), prezintă fiecare câte o problemă diferită.
- g) Uneori specificitatea instituțiilor constă în faptul că numele comun ce semnifică un anumit obiect este folosit ca un fel de nume propriu : în timp ce în Franța se spune "Adunarea Națională", în alte țări mai degrabă se va spune Diète, Medjlis sau Sejm. Această diversitate trebuie acceptată (și înțeleasă).

h) În fine problema este practic insolubilă în cazul în care avem de-a face cu un cuvânt compus din limba engleză ce exprimă o noțiune foarte specializată și care a fost tradus într-un mod mai mult sau mai puțin spontan în limba rromani (ex.: *class action, side-event, flip-chart, effective grass-root alternative* etc.). Acestea fiind spuse, sunt expresii care prin traducere fac înconjurul lumii, cum ar fi *black box* din limba engleză, expresie pe care o întâlnim aproape pretutindeni, limba română *cutia neagră*, ungară *fekete doboz*, sârbocroată și macedoneană *crna kutija/црна кутија*, slovenă *črna skrinjica*, bulgară *черна кутия*, turcă *kara kutu*, azeră *qara qutu*, greacă *μαύρο κουτί*, albaneză *kuti e zezë*, spaniolă *caja negra*, portugheză și catalană *caixa negra*, italiană *scatola negra*, franceză *boîte noire*, poloneză *czarna skrzynka*, cehă *černa skříňka*, slovacă *čierna skrinka*, ucraineană *чорная коробка*, bielorusă *чорная каробка*, lituaniană *juodoji dėžė*, letonă *melnā kaste*, suedeză *svarta lådan* (pe lângă *färdskrivare* "scriitor de zbor"), estonă *musta kasti*, finlandeză *mustala laatikko*, precum indoneziană *kotak hitam* și swahili *nyeusi sanduku* – toate acestea au fost traduceri ale cuvântului cu cuvântul ale expresiei *black box*. Unele limbi ca hindi sau japoneză împrumută fără ocolișuri, dar bineînțeles adaptând pronunția : ब्लैक बॉक्स [blekbaks] și ブラックボックス [burakkubokkusu]. La drept vorbind limba engleză are de asemenea forma cea mai tehnică *Flight recorder*, pe care o întâlnim în limba germană *Flugschreiber* (dar împrumutul popular *black box* la fel este frecvent în germană) și în norvegiană *Ferdskriver* (cf. suedeză mai sus). La rândul ei, limba rusă a folosit forme descriptive foarte lungi : *бортовые средство объективного контроля* sau *бортовой аварийный самописец* înainte de a se alinia *black box* cu *черная коробка*. Limba malteză demontează în mod curios independență cu *registrazzjonijiet kaxxa* dar *iswed kaxxa* îi face cuncurență ! Dar cine poate să înțeleagă "*cutia neagră*" în acest sens dacă nu are nici o idee despre aeronautică ? Desigur că televiziunea a popularizat acest cuvânt care a devenit cunoscut în toată lumea, dar cum rămâne cu limba rromani: dacă găsim un model general atunci criticile se vor impune "cine va înțelege *kalo kristar* ? Nu bunica mea !". Dacă urmăm exemplul rus, atunci e prea lung. Cât privește modelul german, el va fi calificat artificial. Este vorba deci în mod unic de practică și nu de speculație, fapt care va favoriza progresul limbii rromani și îi va permite să-și regăsească locul care niciodată nu ar fi trebuit să-i fie interzis.

De asemenea, acest exemplu arată modul în care se uniformizează schemele de gândire în lumea întreagă prin intermediul tehnologiei. Sau ceea ce este lipsit de importanță pentru un accesoriu de avion sau alte obiecte fără dimensiune culturală sau emoțională devine distrugător pe deplin dacă această schemă se impune în toate domeniile vieții, ceea ce constituie visul standardizatorilor de limbi care nu lucrează decât cu liste de cuvinte și terminologii tehnico-administrative. Din fericire, ei vor fi murit și uitați de mult timp, astfel ca limbile să continue să prospere pe parcursul mileniilor, așa cum au făcut-o din timpuri imemorabile, dar trebuie să recunoaștem că politica lingvistică de criterii și standarde pe care le impune mecanic este periculoasă pentru limbile ce sunt în situație vulnerabilă, cum ar fi rromani, iar la general vorbind – limbile minoritare și cele dominate.

În cele din urmă este evident că în toate aceste cazuri este indispensabilă o educare a conceptelor înșiși, ceea ce este preliminar la toată discuția despre limbă în sine. Reacția unui Rrom luat la întâmplare va însemna "eu nu înțeleg" nu poate nici într-un caz să aibă valoare de test negativ pentru limba folosită. Trebuie să te întrebi nu numai dacă persoana în cauză înțelege cuvântul în limba majoritară (și noțiunea), dar și un non Rrom pentru care această limbă este maternă să poată să înțeleagă. Un astfel de jargon s-a dezvoltat în comunicarea

internațională consacrată diverselor subiecte pe care un profan de bine sau de rău să poată să definească marea majoritatea a vocabularului care circulă în mass-media.

În emigrațiile poloneze sau grecești se observă o pierdere progresivă a limbii ancestrale, aproape ca în zilele noastre, după mii de ani de supraviețuire, în rromani, dar cei care practică poloneza sau greaca în aceste diaspore sunt bine instruiți, ei reprezintă elită veritabilă intelectuală de care se mândrește "patria mamă". Oare spre aceasta evoluează limba rromani? Nu este exclus să fie așa, dar sunt trei diferențe fundamentale : pentru polonezi și greci există "patria mamă" unde te poți să găsești echilibru și consolare, iar cultura lor este recunoscută de secole, milenii și mai ales că nu există instanțe tehnocratice care să refuze să recunoască aceste limbi, cu implicațiile lor sociale, politice, culturale și financiare.

Ceea ce este indispensabil și urgent :

- la sigur nici « protecție » nici « cadre legale », care nu iau în considerare mecanismul socio-cultural complex al unei limbi și rămân pe hartă ;
- mai înainte, ca autoritățile europene și scandinave, pe de o parte să înceteze refuzarea viziunii paneuropene a limbii rromani și pe de altă parte ca acestea să accepte noțiunea de normă flexibilă, care articulează între ele formele localnice diferite în diversitatea lor coerentă ;
- ca autoritățile respective să nu mai simule că n-au auzit despre codificarea științific fondată care s-a bucurat de succes deplin timp de douăzeci de ani în zece țări, mai ales în România ;
- ca ele să înțeleagă că comunicarea scrisă nu dispune de un « filtru mintal » de înțelegere reciprocă, care există în comunicarea orală ;
- să înțeleagă că multiplicarea alfabetelor nu este o soluție, deoarece aceste alfabete exprimă pronunțiile analizate pe baza structurii fonologice ale altor limbi ; astfel de abordare duce limba rromani într-un impas, mai ales din punct de vedere economic, având în vedere necesitatea care apare atunci de a multiplica edițiile fiecărei cărți sau ale oricărui produs în limba scrisă ;
- ca ele să ofere șanse reale de realizare a acestei codificări de convergență în loc să o proscribe fără să-și argumenteze condamnarea ;
- ca campaniile de sensibilizare să asigure limba cu prestigiu și eficacitate, mai ales prin intermediul mass media, îndeosebi prin valorificarea *tuturor limbilor minoritare*, deci să promoveze glossodiversitate ca valoare în sine ;
- ca aceste campanii să încurajeze întrebuițarea casnică și publică de proximitate a tuturor limbilor anume cu copiii, insistând asupra valorii intrinsece a fiecărei dintre ele ;
- să fie încurajată creația literară și artistică a limbii rromani și să fie mai volumoasă în viitor decât traducerile textelor administrative, cu toate că acestea din urma sunt tot de respectat ;
- ca, având la bază cunoștințe adecvate, utilizatorul trebuie să înțeleagă locul și rolul neologiei în limbă în mod general și în rromani în mod particular, cu scopul de a combate neofobia intrinsecă a fiecărei ființe umane, dar care preia dimensiuni periculoase la vorbitorii care-și simt limba amenințată;
- atunci și numai atunci, va fi momentul să ne întrebăm cum ar suna în limba rromani *final showing markup, taux de change, GPS, TPE, maintien d'ouvrage et maîtrise*

*d'oeuvre, propolis, Management's disclosure on expenditures, class action sau icône de déconnexion à chaud*¹...

Aproape mii de ani limba rromani a fost transmisă în familie, dar după al doilea război mondial și mai ales în urma schimbărilor politice în Europa, contextul social și cultural s-a modificat, așa că întrebuințarea ei casnică este sever amenințată : e necesar de a observa fenomenul și prin urmare de a-l combate prin intermediul educației și școlii, activităților extrașcolare, mass media și mai ales creșterea prestigiului social al limbilor minoritare – dar mai înainte de a contra o politică negaționistă care protejează niște interese de grup, fără grija față de viitorul culturile dominate (cu toate justificările pe care un politician ar putea foarte ușor să și le imagineze). Vom putea atunci să dezvoltăm limba rromani cu ajutorul propriilor noastre forțe fără a apela la protecția și susținerea nimănui din moment ce avem un drum deschis și mai ales o limbă plină de vitalitate, cu o formă comună suplă și flexibilă care-i restituie dimensiunea sa europeană, standardizată suficient de bine pentru a o întrebuința eficient în societatea modernă, vorbită de milioane de Rromi care o îndrăgesc ca patrimoniu incomensurabil, dar și atunci protejată de niște măsuri birocratice și « cadre de referință » care nu sunt decât manifestarea ideologiilor lichidatoare.

Dincolo de tematica rromani

Tentativele de negare a limbii, identității, patrimoniului Rromilor totuși nu sunt o excepție în lume, lingvociidiul fiind din păcate bine cunoscut și altor popoare minoritare. De fapt, voința de a permite limbii rromani o propășire publică normală și opoziția unor forțe care se străduiesc de a o menține într-o formă de ce în ce mai vulnerabilă, în ciuda intereselor poporului rrom și ale copiilor noștri în viitor, este în strânsă legătură cu niște mize vitale care depășesc considerabil cadrul Rromilor : este vorba de generalizarea mecanismului de măcinare a culturilor concepute de către David Rothkopf care preconizează laminarea diversității lingvistice pentru a asigura « pacea businessman-ului ». Astfel, acesta a avut niște precursori vestiți, printre care generalul Franco, cum amintește Víctor Gómez Pin: « Limba catalană a fost exclusă total din întrebuințarea oficială și tolerată exclusiv la sfera domestică. Nu erau permise decât elementele culturii [catalane] susceptibile de a fi canalizate în cadrul registrului folcloric, cum ar fi dansul și muzica tradițională, omologate de către propaganda oficială ca manifestări regionale ale Spaniei unite ». Tratamentul care nordul Europei se silește de a impune poporului rrom nu diferă mult de poziția lui Franco față de catalană și euskară. Prin urmare, se nevoiește o rezistență solidară din partea tuturor colonizațiilor deoarece miza depășește cu mult simpla afirmație a unei limbi sau a altei, chiar dacă ea constituie patrimoniul a 15 milioane de Rromi din toată lumea, mai bine zis o comoară a întregii omeniri. Din aceasta perspectivă, este un noroc indiscutabil, nu mă tem să spun o binecuvântire divină pentru toți Rromii planetei, că într-o țară ca România cu o populație de două milioane de Rromi, mulți dintre ei cu o stăpânire remarcabilă a limbii sale materne rromani, a optat deja în 1991 pentru introducerea limbii rromani sub forma sa cultivată în învățământul școlar. Este o dovadă ca progresul e posibil dacă vrem – se află la îndemână.

¹ Pentru ultimul exemplu, cf. engleza: *hotplug icon*, germ. *Hotplug-Symbol*, it. *icona relativa alle periferiche rimovibili a sistema accesso "É possibile rimuovere l'hardware"*, sp. *icono "Safe to Remove Hardware"*, iar versiunile rusă, poloneză, cehă și română au o formulă lungă descriind funcția, ce demonstrează că nu e neaparat necesar să traducem nici noi în rromani printr-o formulă concisă de genul englez *Hotplug-Symbol*.